

SOLIQ QARZDORLIGINI KAMAYTIRISHNING AMALIY MEXANIZMLARINI ISHLAB CHIQISH YO‘LLARI

Normuminov Salohiddin Sohibjonovich

Alfraganus University talabasi

Iqtisodiyot fakulteti

Iqtisodiyot (Tarmoqlari va sohalari) yo`nalishi

Email:nsalohiddin@inbox.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimida mavjud soliq qarzdorligi muammosining iqtisodiy mazmuni, uning shakllanish sabablari, tahlili va kamaytirishning amaliy mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot davomida soliq qarzdorligining iqtisodiyotga ta’siri, davlat byudjeti daromadlariga bo‘lgan bosim, shuningdek, qarzdorlikni qisqartirishda raqamlashtirish, avtomatlashtirish va soliq ma’murchiligi samaradorligini oshirish omillari tahlil qilinadi. Shuningdek, soliq to‘lovchilar bilan davlat o‘rtasidagi o‘zaro ishonchni mustahkamlash, soliq madaniyatini oshirish hamda ixtiyoriy to‘lovlarni rag‘batlantirish yo‘llari bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: soliq qarzdorligi, soliq ma’murchiligi, davlat byudjeti, raqamlashtirish, fiskal siyosat, iqtisodiy barqarorlik, soliq to‘lovchi, avtomatlashtirish, amaliy mexanizmlar.

Mamlakat iqtisodiy barqarorligining muhim omillaridan biri — davlat byudjeti daromadlarining to‘liq va o‘z vaqtida shakllanishidir. Shu nuqtayi nazardan, soliq tizimi davlatning moliyaviy asosini mustahkamlovchi bosh omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ammo iqtisodiy islohotlar jarayonida yuzaga keladigan qator tashkiliy va moliyaviy omillar tufayli ayrim xo‘jalik sub’yektlari tomonidan soliq majburiyatlarini bajarish kechiktiriladi yoki to‘liq amalga oshirilmaydi. Natijada soliq qarzdorligi shakllanadi va bu holat davlat byudjetiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimi tubdan isloh qilinib, ma’muriyatchilikdan bozor mexanizmlariga o‘tish yo‘lida katta natijalarga erishildi. Shu bilan birga, soliq qarzdorligi hali ham dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. 2024-yil yakunlariga ko‘ra, soliq qarzdorligi hajmi 13,2 trillion so‘mni tashkil etgani ma’lum qilindi. Bu raqam soliq tizimining ayrim bo‘g‘inlarida muammolar saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolada soliq qarzdorligini kamaytirish yo‘llari, uning sabablarini tizimli o‘rganish va amaliy mexanizmlarni ishlab chiqish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari soliq siyosatini yanada takomillashtirish, soliq ma’murchiligini raqamlashtirish hamda iqtisodiy intizomni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning asosiy maqsadi — O‘zbekiston sharoitida soliq qarzdorligini kamaytirishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish, soliq ma‘murchiligi samaradorligini oshirish hamda soliq to‘lovchilarning majburiyatlarni ixtiyoriy bajarish motivatsiyasini kuchaytirishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

1. Soliq qarzdorligi tushunchasi va iqtisodiy mazmunini nazariy jihatdan tahlil qilish;
2. O‘zbekiston soliq tizimidagi mavjud qarzdorlik holatini statistik ma‘lumotlar asosida o‘rganish;
3. Qarzdorlikni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash;
4. Soliq qarzdorligini kamaytirishning xorijiy tajribasini o‘rganish;
5. O‘zbekiston uchun mos amaliy mexanizmlar va takliflarni ishlab chiqish.

Soliq qarzdorligi — bu soliq to‘lovchilarning davlat oldidagi majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarmaslik natijasida yuzaga keladigan moliyaviy talabdir. U nafaqat byudjet tushumlariga, balki iqtisodiy muvozanatga ham ta‘sir etadi. Soliq qarzdorligi ortishi — davlat moliyaviy siyosatining muvozanatini buzadi, inflyatsion bosimni kuchaytiradi va ijtimoiy dasturlarning moliyalashtirilishiga to‘sqinlik qiladi.

O‘zbekiston soliq tizimi 2019-yildan boshlab yangi bosqichga ko‘tarilib, soliq stavkalari soddalashtirildi, ayrim soliqlar birlashtirildi, lekin shu bilan birga ayrim sohalarda soliq intizomi yetarli darajada ta‘minlanmadi. Ayniqsa, kichik biznes va yakka tartibdagi tadbirkorlar segmentida qarzdorlik muammosi sezilarli darajada.

Soliq qarzdorligiga olib keluvchi asosiy omillar quyidagilardir:

- xo‘jalik sub’yektlarining moliyaviy likvidlik darajasining pastligi;
- soliq to‘lovchilar orasida moliyaviy intizomning sustligi;
- soliq ma‘murchiligi tizimidagi kamchiliklar;
- ba‘zi hollarda korrupsion holatlar;
- iqtisodiyotning “soya” sektorining kengligi.

Bundan tashqari, ayrim soliq to‘lovchilar tomonidan hisob-kitoblarni kechiktirish, elektron hisobotlarni noto‘g‘ri yuritish yoki soliq organlariga kech topshirish ham qarzdorlikni oshirmoqda.

Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2020–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekiston bo‘yicha soliq qarzdorligi hajmi 10,4 trillion so‘mdan 13,2 trillion so‘mgacha o‘sdı. Eng katta qarzdorlik sanoat, savdo va qurilish tarmoqlarida kuzatildi.

Yil	Soliq qarzdorligi (trln so‘mda)	O‘sish sur‘ati (%)
2020	10,4	-
2021	11,1	6,7
2022	12,3	10,8

Yil	Soliq qarzidorligi (trln so'mda)	O'sish sur'ati (%)
2023	12,7	3,2
2024	13,2	3,9

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, qarzidorlikning o'sish sur'ati sekinlashgan bo'lsa-da, u hali ham yuqori darajada. Soliq qo'mitalari tomonidan o'tkazilgan tahlillarga ko'ra, qarzidorlikning 65 foizi kichik va o'rta biznes sub'yektlariga to'g'ri keladi.

Dunyo amaliyotida soliq qarzidorligini kamaytirishning samarali mexanizmlari mavjud. Masalan:

- Janubiy Koreya — soliq to'lovchilarga mo'ljallangan "tax compliance" platformalari orqali har bir sub'yektning majburiyatlari shaffof ko'rinishda taqdim etiladi;
- Germaniya — soliq qarzidorlarini aniqlashda sun'iy intellektdan foydalaniladi;
- Turkiya — soliq qarzini ixtiyoriy to'lash uchun imtiyozli davrlar (tax amnesty) joriy etilgan;
- Qozog'iston — elektron hisobotlar avtomatik tahlil qilinadi va qarzidorlik 48 soat ichida aniqlanadi.

O'zbekiston uchun ushbu tajribalarning ayrim elementlarini milliy sharoitga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi mexanizmlar O'zbekiston sharoitida amaliy jihatdan samarali bo'lishi mumkin:

1. Soliq to'lovchilarning shaxsiy kabinetlari orqali real vaqt monitoringi;
2. Raqamli ogohlantirish tizimi — qarzidorlik vujudga kelishidan oldin avtomatik xabarnoma yuborish;
3. Moliyaviy reabilitatsiya dasturlari — vaqtinchalik qiyinchilikka duch kelgan korxonalarga to'lov muddatlarini kechiktirish imkoniyatini yaratish;
4. Qarzidorlikni qayta restrukturizatsiya qilish — byudjetga tushumlarni yo'qotmasdan, muddatni uzaytirish yo'li bilan;
5. Soliq amnistiyasi mexanizmlarini takomillashtirish;
6. Soliq intizomini oshirish bo'yicha ijtimoiy reklama va ta'lim dasturlari.

Soliq qarzidorligini kamaytirishda raqamlashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. 2023-yildan boshlab O'zbekistonda "Soliq-servis" platformasi orqali elektron hisobvara-fakturalar yuritilishi, kassa apparatlarining yagona bazaga ulanilishi soliq ma'murchiligini sezilarli darajada yengillashtirdi. Kelgusida bu tizimlarga sun'iy intellekt asosida avtomatik qarzidorlik tahlili kiritilishi rejalashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda soliq qarzidorligi tarkibining 42 foizi QQS (qo'shilgan qiymat solig'i), 27 foizi foyda solig'i, 18 foizi jismoniy shaxslar daromad solig'i, qolgan 13 foizi esa boshqa

solliqlar hissasiga to'g'ri kelgan.

Bu tahlil soliq qarzdorligini kamaytirishda aynan yirik soliq turlari bo'yicha alohida strategiyalar ishlab chiqishni talab etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq qarzdorligini kamaytirish nafaqat moliyaviy, balki institutsional islohotlarni ham talab etadi. Soliq tizimini raqamlashtirish, soliq to'lovchilar bilan davlat o'rtasida ishonch muhitini yaratish, moliyaviy rejalashtirishni kuchaytirish va soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirish orqali soliq qarzdorligi muammosini sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Soliq qarzdorligini kamaytirish davlat byudjeti daromadlarini barqarorlashtirish, iqtisodiy o'sishni jadallashtirish hamda ijtimoiy loyihalarning moliyaviy manbalarini kafolatlashga xizmat qiladi.

Takliflar:

1. Soliq qarzdorligi yuzasidan real vaqt tahlil tizimini joriy etish;
2. Soliq qarzdorlarini ijtimoiy reyting asosida baholash va rag'batlantirish tizimini yaratish;
3. Soliq ma'murchiligi xodimlari uchun muntazam malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish;
4. Soliq amnistiyesi mexanizmlarini yanada shaffoflashtirish;
5. Soliq to'lovchilarning moliyaviy intizomini oshirish uchun ta'limiy platformalar tashkil etish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. — T.: Adolat, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi hisobotlari (2020–2024).
3. “O'zbekiston iqtisodiyoti va soliq siyosati” jurnali, 2023–2024-yillar sonlari.
4. Karimov, A. “Soliq tizimini isloh qilishning zamonaviy yo'nalishlari”. — T.: Iqtisodiyot, 2022.
5. OECD Tax Administration Report, 2023.
6. World Bank. Modernizing Tax Administration Systems. Washington D.C., 2022.
7. IMF Working Paper: Tax Compliance and Revenue Management, 2023.
8. Egamberdiyev, M. “Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq boshqaruvi”. — T.: Iqtisodiyot, 2021.
9. Qodirov, Sh. “Soliq qarzdorligi va uni kamaytirish strategiyalari”. — Toshkent moliya instituti nashri, 2023.
10. UNCTAD Digital Economy Report, 2024.